

Војин Недељковић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет - Србија

e-mail: vnedelj@f.bg.ac.rs

SALVUM LOTUM. О СКЛОПУ И СМИСЛУ ЈЕДНЕ ЛАТИНСКЕ ПОЗДРАВНЕ ФОРМУЛЕ

Апстракт: У овом прилогу реч је о једном латинском поздраву који се јавља у сцени погубљења вероучитеља Сатура у Мучеништву Перпетуином и Феликитатином, гл. 21. Аутор подсећа да је поздравна формула ту искористићена сасвим необично, јер уместо љубазности служи свирепом сарказму. Затим испитује сведочанства њене нормалне употребе. Тврдећи да је, упркос ситуационој и функционалној еквиваленцији поздрава *salvum lotum* и καλῶς ἑλόβσω, латинска формула у самој основи друкчија од грчке, аутор разматра њен системски положај међу поздравима који су се по античком обичају упућивали пре и после купања, и расправља логику елипсе која је у *salvum lotum*.

Кључне речи: римско купатило, ранохришћанско мучеништво, латинске полилексе, елипса.

На дан 7. марта 203. у картагинском амфитеатру¹ одиграо се последњи чин једног хришћанског мучеништва о чијим нас фазама – од интернације, преко утамничења и догађаја у тамници, до саслушања, осуде и егзекуције неколицине катихумена заједно с њиховим назидатељем – релативно опширно обавештава један од најстаријих сачуваних хришћанских списа на латинском, *Passio Perpetuae et Felicitatis*.² Као што је познато, тај спис као целина чини јак утисак непосредног и истинитог извештавања о догађајима; овоме доприноси и многе појединости које делују аутентично, па, између осталог, и неке нејасноће каквих по прилици не би било кад би нам се место непатворених чињеница нудили стереотипи.

При крају спектакла, о којем *Мучеништво* извештава уз много језивих детаља, збива се ово. На једној од капија арене, вероучитељ Сатур, који је неповређен прошао кроза сва претходна суочења са зверима, сада ће коначно изаћи у сусрет леопарду. Пред једним својим новостеченим симпатизером, војником Пудентом, Сатур изражава поуздање да ће га леопард убити већ првим уједом: *ecce prodeco illo et ab uno morsu leopardi consumtor* (*Pass. Perp.* 21.1). И доиста, ујед те звери бива фаталан:

21.2–3 ... *leopardo objectus de uno morsu tanto perfusus est sanguine ut populus revertenti illi secundi baptismatis testimonium reclamaverit: »Salvum lotum! Salvum lotum!« Plane utique salvus erat qui hoc modo laverat.*

1 О проблемима везаним за ову (ипак врло вероватну) датацију и локацију прегледно Amat 1996, 19–27.

2 Сва је прилика да редакција *Мучеништва Перпетуиног и Феликитатиног* пада већ у прву деценију III века: Bremmer, Formisano 2010, 2–7; Heffernan 2012, 60–78.

Kad je bачен пред леопарда, на први ујед обли га толика крв да му је на повратку народ викао: »Мивен спасен! [Salvum lotum!]«* Беше то сведочанство Сатуровог другог кристења: доиста, ко се тако окупао [laverat], тај је без сумње био спасен [salvus].*

Вероучитељу остаје још толико времена да кратко ободри Пудента, затражи му прстен с руке, урони га у своју крв и тако остави спомен на своје мучеништво (21.4–5); онесвестивши се одмах потом, он бива бачен на гомилу скапавајућих тела за клање: *jam exanimis prosternitur cum ceteris ad jugulationem solito loco* (21.6).

Пасаж 21.2–3, који хоћемо ближе да размотримо, у староме преводу на грчки³ гласи овако:

... πάρδαλις αὐτῷ ἐβλήθη, καὶ ἐν ἐνὶ δῆγματι τοῦ αἵματος τοῦ ἁγίου ἐνεπλήσθη· τοσοῦτον αἷμα ἐρρύη ὡς λογισθῆναι δευτέρου βαπτισμοῦ μαρτύριον· καθὼς καὶ ἐπεφάνει ὁ ὄχλος βοῶν καὶ λέγων· Καλῶς ἐλοῦσα, καλῶς ἐλοῦσα. Καὶ μὴν ὑγιῆς ἦν ὁ τοιοῦτω τρόπῳ λελουμένος.

Превод се, видимо, ту граничи с парафразом: прву латинску реченицу преводилац као да није хтео да пренесе такву каква је, или је можда није такву имао пред собом. Судећи по речима тоῦ αἵματος τοῦ ἁγίου »свете крви«, он је уз именицу *sanguine* преводио и епитет, а будући да, на другој страни, у грчком нема трага од изворног *revertenti illi* (досл. »њему док се враћао«), дало би се претпоставити да је преводилац на том месту читао *sanguine reverendo illo* или коју другу сличну коруптелу.⁴

Било како било, главнину пажње на овом месту привлачи вест о повикау из публике: *Salvum lotum!* Та ствар, доиста, интересантна је на више начина. Најпре зато што ту затичемо, пренесену у хришћански контекст, једну упадљиву карактеристику древног римског погледа на свет: пријемчивост за *omina*. По разлагању једног знаменитог филолога из прошлог века, реч *omen*, „чије је порекло неизвесно али су је Римљани осећали као изведеницу од *os* „уста“, означава нешто што човек каже не хотећи тиме ништа да предсказује, али неко други позна у његовим речима предсказање добра или зла; или тај „други смисао“ остане неопажен на лицу места, али свеједно га има, и откриће се касније.“⁵ То све савршено важи и о инциденту у картагинском

3 Изашавши на видело крајем XIX в., грчка верзија *Мучеништва Перпетуиног и Феликитатиног* тад је оцењена и као изворна. Замисао о грчком оригиналу, нимало неочекивана у општем контексту старохришћанске писмености, ипак се у каснијој расправи показала погрешном. Данас је јасно да је оригинал *Мучеништва* латински – мада у грчком преводу, с обзиром на његову старину, има великог интереса. О односу латинске и грчке верзије в. Amat 1996, 51–66 (прегледније), Heffernan 2012, 79–99 (деталније).

4 О Сатуровом „повратку“ узгред и ово. *Revertenti illi* може се разумети двојачко: да се Сатур раћен повлачи ка свом полазишту (тј. капији на коју је ступио у арену), или да се, напротив, враћа у борбу (како би се наново суочио са звери). За ово друго упор. нпр. Liv. 1.25.9 *in eum magno impetu rediit*, но текст се обично разумева на онај први начин („as he came away“, Musurillo 1972, 129; „en le voyant revenir sur ses pas“, Amat 1996, 177; евазивно Heffernan 2012, 134: „as he was returning“), што је оправдано, јер следи сцена с Пудентом, који (логично је узети) по својој дужности све време стоји на капији. Трећу замисао има Chiarini, чији се превод налази у Bastiaensen 1987, 145: да Сатур по рањавању више не може на ноге већ га вуку ван: „mentre lo trascinarono fuori“. То делује по себи вероватно, и уосталом најбоље оправдава повратак из арене на капију; међутим, латински израз *reverti* тешко да допушта такво схватање, а ни потоња сцена с Пудентом и прстеном не надовезује се добро.

5 Timpanaro 1988, XLIV–XLV: „*omen*, di etimologia incerta, ma sentito dai romani come derivato di *os* „bocca“ ... è una frase che, pronunciata da un tale senza pensare a un suo valore di presagio, viene riconosciuta da un altro ... come contenente un presagio buono o cattivo, oppure non viene riconosciuta

амфитеатру: они који из публике вичу *Salvum lotum* мисле да говоре, са саркастичним подсмехом, о купању и здрављу, док у ствари говоре нехотице о крштењу и спасењу.⁶ Грчки преводилац, ако је и разумео логику омена, није превео кључни каламбур са придевом *salvus*: за *salvum lotum* он је дао *καλῶς ἐλούσω*, да би потом, у оминозном тумачењу тих речи, превео *salvus* са *ὕγις*.⁷

Да бисмо појмили утисак који је остајао иза узвика картагинске публике, вреди да видимо речи *Salvum lotum* у њиховој нормалној, свакидашњој употреби, која је формулаична. У изворима је ово посведочено вишеструко, пре свега по разговорницима⁸; ево, из *Разговорника Монпельског*, једног одељка који нам римску урбану свакодневицу предочава у њеном пријатнијем виду. Идући у терме на купање, један господин разговара с робовима који га прате и другим лицима која сусреће⁹:

(на поласку од куће)

Eat aliquis et nuntiet quoniam venio in balineum Tigillinum.	Неко нек оде и јави да стижем у Тигилинско купатило.	Ἀπελθάτω τις καὶ ἀγγειλάτω ἐπειδὴ ἔρχομαι εἰς βαλανεῖον Τιγιλλῖνον.
Sequere nos. Tibi dico, purgamentum, serva diligenter.	Хајде с нама. Теби говорим, ђубре, припази добро.	Ἀκολούθει ἡμῖν. Σοὶ λέγω, περικάθαρμα, τήρει ἐπιμελῶς.
(на путу ка термама)		
Ego autem, usquedum locum invenitis, unguentarium salutabo.	Таман док ви нађете место, ја ћу да скокнем у парфимерију.	Ἐγὼ δὲ ἕως ἂν τόπον εὕρισκῃτε τὸν μυροπώλην ἀσπάσομαι.
(код продавца мирисавих уља)		
Juli, have, saluto te.	Хао Јулије, поздрављам те.	Ἰούλιε, χαῖρε· ἀσπάζομαι σε. Δός μοι λίβανον καὶ μύρον τὸ ἀρκοῦν σήμερον πρὸς ἀνθρώπους κ', ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦ.
Da mihi tus et unguentum quod sufficit hodie ad homines viginti, sed de bono.	Данас ми дај тамјана и мира колико за двадесет људи. Али да буде квалитет.	
(у свлационици)		
Excalcia me, puer.	Изуј ме, мали.	Ἵπόλυσόν με, παιδάριον.
Accipe vestimenta.	Прихвати одело.	Δέξα τὰ ἱμάτια.
Da mihi oleum, unge me.	Дај уља, намажи ме.	Δός μοι ἔλαιον, ἀλειψόν με.
Eamus intro.	Хајдемо унутра.	Ἀπέλθωμεν ἔνδον.
(у топлом купатилу)		

sul momento, ma non per questo perde il suo „secondo significato“ di presagio che si rivelerà più tardi“ – с класичним примерима из Цицерона, *Div.* 1.103, 104, 2.84.

6 Упор. Amat 1996, 259: „Le caractère ominal de la formule jaillit de la situation ... L'ironie féroce des spectateurs annonce sans le savoir le salut du martyr“. — Dölger 1926, 199, убедљиво указује и на локалну интерференцију с пунским језиком, који је за *крштење* и за *спасење* имао једну те исту реч.

7 Истини за вољу, ни модерни преводиоци се нису упуштали у виртуозна решења. Musurillo 1972, 129–130: „Well washed! Well washed!“ For well washed indeed was one who had been bathed in this manner.“ — Chiarini, код: Bastinaansen 1987, 145: „Salvo e ben lavato! Salvo e ben lavato!“ E certamente poteva dirsi salvo uno che aveva fatto quel genere di bagno.“ — Amat 1996, 179: „Bain salubre, bain salubre.“ Et certes il avait bien le salut celui qui s'était baigné de cette façon.“ — Heffernan 2012, 134: „A saving bath! A saving bath!“ For truly one was saved who had bathed in such manner.“

8 О латинско-грчким (или грчко-латинским) разговорницима Dickey 2012, 44–54.

9 *Colloquium Montepesulanum* 14–16 (Gloss. Goetz 3, 657–658; назнаке локација су моје).

[роб] Jam sudasti? Sudavi. Da mihi afronitrum, frica me. Bene temperatum est solium. Exeamus foras et in piscinam.	Јеси ли се презнојио? Јесам. Дај соли, истрљај ме. Овде у кади је потаман. Хајдемо напоље па у басен.	Ἦδη ἴδρωσας; Ἴδρωσα. Δός μοι ἀφρόνιτρον, τρίψον με. Καλῶς ἐγκέκραται ἡ ἐμβάτη. Ἐξέλωμεν ἔξω καὶ εἰς τὴν δεξαμενὴν.
(по купању у хладном купатилу) Frigidam habuimus bonam. Da mihi strigilem, destringe me. Da sabana, exterge me. Calciet me aliquis, gallicas da. Vestiam me, indue superarias. Da mihi linteum ad faciem. [роб, пристижућу од куће] Salvum lotum, domine. Amici venerunt.	Хладна је била добра. Дај стругалицу, састружи ме. Овамо пешкире, обриши ме. Нек ме неко обује, нануле овамо. Да се обучем, обуци ми блузу. Дај убрус за лице. На здравље купање, господару. Твоји пријатељи су стигли.	Νηρὰν εἶχομεν καλὴν. Δός μοι ξύστρον, περιξυσόν με. Δὸς σάβανα, κατὰμαξόν με. Ἵποδησάτω μέ τις, τὰ λωρία δός. Ἐνδύσωμαι, ἔνδυσον τοὺς ἐπενδύτας. Δός μοι ὀθόνιον πρὸς τὴν ὄψιν. Καλῶς ἐλούσω, ¹⁰ κύριε. Οἱ φίλοι πάρεισιν.

Следи сцена сервирања вечере.

Даља и врло повољна околност: за формулу *Salvum lotum* имамо потврда и у епиграфским изворима. Недавни издавач и коментатор *Мучеништва Перпетуиног*, Томас Хефернан, прича како је својевремено у Триполитанији видео један „још непроучен римски мозаик где је сцени купања придружен текст *bene lava [et] salvum lavisse*.“¹¹ Непроучен тешко да ће бити: натпис о којем Хефернан говори познат је као IRT 170 *bene laba* и 171 *salvum lavisse*. Ранији коментатори *Мучеништва* указивали су¹² на још ближу паралелу на једном мозаику из северне Италије, CIL 5.4500 (Brixia) *bene | lava || salvu | lotu || peripsulma su*.¹³

И ту и другде (ово је и Хефернану с правом пало у очи), купатилски мозаици доносе¹⁴ не само једну формулу, већ формулаични пар. Једно је оно што се каже пре купања: *Bene lava*, *Bene laves*, *Bene lavare*, *Καλῶς λοῦσαι*, све са истим смислом: „Пријатно купање желим.“ Друго је оно што се каже после: *Salvum lavisse*, *Salvum lotum*, *Καλῶς ἐλούσω* – по Францу Делгеру, „закључна реплика из уста купатилског послужитеља или кућног роба који прати газду у купатило“¹⁵, па и шире од тога, реч која се

10 Russell 1974, 98, упозорава да на овом месту *Codex Montepessulanus* заправо има *ἐλούσου*, што неће бити омашка већ вулгаризам, потврђен вероватно и на једном мозаику из Анемурија у Киликији: *καλως ελουσ[ο]υ*.

11 Heffernan 2012, 359: “While visiting the museum at Sabratha, I came upon a small, hitherto unstudied mosaic which depicts a bathing scene; written on it are the phrases *Bene laua [et] saluum lauisse*.”

12 Musurillo 1972, 131; Amat 1996, 259.

13 О том брешанском мозаику и натпису детаљно (између осталог, археолошки врло документовано) Bonini, Gregori 2005.

14 Потврде је врло zgodno прибранио Russell 1974, 100–101, фусноте 11, 13 и 14.

15 „Schlußruf des Badedienerers oder des Hausklaven, der seinen Herrn ins Bad begleitet“, Dölger 1926, 201. – Напротив, Dunbabin 1989, 19, по прилици замишља формулу *Salvum lotum / Salvum lavisse* као отпоздрав на *Bene lava*, што тешко да је случај.

љубазно упућује тек окупанима. Сходно томе, повик *Salvum lotum* у контексту мучеништва Делгер даље тумачи овако: „Публика у картагинском амфитеатру преноси у арену речи које су се често чуле по античким купатилима. У својој суровости, она хришћанског исповедника Сатура, прљавог од крви која га је облила, исмева помоћу тог свакидашњег повика желећи му „На здравље купање“.“¹⁶

Ту је већ све објашњено; међутим, и сам Делгер је, разматрајући место из *Разговорника Монтељеског*, које смо малочас цитирали, превео *Salvum lotum domine*, као да преводи грчки пандан Καλῶς ἐλούσω κύριε: „völlig tadellos, prächtig gewaschen, mein Herr.“¹⁷ Али латинска и грчка формула, упркос ситуационој и функционалној еквиваленцији, разликују се у битном. У основи грчкога лежи комплимент, лепо дочаран у Делгеровом преводу; ако се уз комплимент изриче још и добра жеља, то остају две оделите формуле: Καλῶς ἐλούσω, καλῶς σοι ἔστω¹⁸, „Добро си се умио, на добро ти било.“ Насупрот овоме, латинска формула од почетка је мишљена у модалитету „на здравље“¹⁹, и на томе се и заснива сарказам картагинске руље.

С тим у виду треба приступити и питању које се до данас чини да је остало отворено: какав је, управо, граматички склоп формуле *Salvum lotum*? Досадашњи одговори били су од три врсте.

Пре много година Анатоли Бушри је рачунао да ће *lotum* ту бити облик акузатива једине од *lotus lotus*, именице коју су му речници представљали као хапакс код Целса, 1.3.27, те је и превео речи *Salvum lotum domine* из *Разговорника Монтељеског* као „Quel bon bain tu as pris, ô mon maître“.²⁰ Касније се, међутим, рашчистило да онај хапакс у Целса не може опстати²¹: у издањима га више нема, а и из модернијих латинских речника одсуствује ставка *lōtus* ~*ūs* m. Но, већ и независно од тога, у самим разговорницима постоји једно место где је, по свој прилици, поздрав *Salvum lotum* модификован да би се упутио множини лица: у том прилагођеном облику он гласи *Salvos lotos*²², што очевидно искључује не само именицу *lōtus lōtūs*, већ и саму замисао да на том месту у формули стоји име радње („купање“).

Друкчије је резонувао својевремено Едгар Смодерс: полазећи од оцене да је, насупрот грчкој формули Καλῶς ἐλούσω, „најпростијој што може бити“, латинска формула „високо идиоматична“, он је нагађао да у њеној основи лежи екскламативни акузатив, уз нешто елипсе, „као кад би се рекло *En te salvum et lotum*“.²³ Да ли би то,

16 „Die Volksmenge im Amphitheater zu Karthago hat also den in den antiken Badeanlagen oft gehörten Ruf in die Arena übertragen. Sie hat in ihrer Roheit den blutüberströmten und blutbesudelten christlichen Bekenner Satorus mit diesem Alltagsruf verhöhnt, indem sie ihm das „Sauber gewaschen“ zurief.“ – Dölger 1926, 201.

17 Dölger 1926, 201.

18 *Coll. Mon.-Eins.* 10u – Dicke 2012, 125.

19 Делгер је то видео као узредну примисао: „...wobei der Nebenbegriff des heilbringenden Bades vielleicht mitgedacht war etwa in dem Sinne: „Möge dir das Bad wohlbekommen“.“ – Dölger 1926, 201.

20 Boucherie 1868, 246.

21 О томе в. Smothers 1947, 55–57.

22 *Hermeneumata Celtis* 63 (Dionisotti 1982, 103) *Salvos lotos, bene tibi sit, bene vobis sit. Bene lavate, salvus lotus, bene lava, bene lava, salvum lotum. Vale domine, bene tibi sit.* — εὐ λελουσασθαι, εὐ σοι εστω, εὐ υμας εστω. εὐ ἴλουτεπα, εὐ λελευτας, εὐ λουθει, εὐ λου, καλος ελουσεν. υγιενη, κυριε, εὐ σοι εστω. За грчки упор. Dionisotti 1982, 117: „The acrobatics of λούω in this section seem beyond sorting out.“

23 Smothers 1947, 51: „The Greek expression ... is as simple as possible: ‘You have had a good bath.’ I think the highly idiomatic Latin, *Salvum lotum*, may be an exclamatory accusative in an elliptical form, as if one were to say: *En te salvum et lotum*.“ На мисао да је посредни екскламативни акузатив дошао је у скорије време (и, чини се, независно од Смодерса) Ђан Лука Грегори: в. Gregori, Bonini 2005, 363.

онда, значило „Ето тебе живог, здравог и окупаног“, или шта друго? Смодерс то није разјаснио – а требало је дати рачуна барем за то што је, при оваквом разумевању, формули очигледно приписан нов смисао: „хвала Богу, здрав, па чак и окупан“. На сваки начин, вртимо се опет око претпоставке да *Salvum lotum* у својој „идиоматичности“ (или да право кажемо: нејасноћи) мора представљати што *Καλῶς ἐλούσω* у својој прозирности: ласкаву констатацију. Али како већ рекосмо, из ситуационе и функционалне еквиваленције двеју формула не следи да латински израз треба домишљањем навући на модел грчкога.

С елипсом, али друкчијом, рачунају и новији тумачи. По Хефернану, повик *Salvum lotum* у картагинском амфитеатру био је „део формуле која се обично тичала купатила и купања: *salvum lotum te esse optamus*“.²⁴ Та идеја није сасвим нова²⁵; штавише, њен аутор, Бастијансен, био је прецизнији: „*salvum lotum* је елипса за *salvum lotum te esse optamus* или нешто на ту форму, при чему је *lotus* партицип од *lavare*, а *salvum* стоји предикативно“.²⁶ То јест, повик у амфитеатру није део формуле, већ формула сама, у свом обичном облику, мада у крајње необичној употреби.

Овове тумачењу, сматрамо, треба додати још коју реч. Посреди су (како смо већ видели) не једна, већ две сродне формуле, поздрав пре и поздрав после купања. Природно, оба се заснивају на латинском глаголу *lavari* – или пак *lavare*: јер, иако у строго класичној употреби имамо, подобно осталим „хигијенским медиопасивима“²⁷, доследно *lavari*, ипак се и интранзитивно *lavare* „прати се, купати се“ бележи још од преткласичног доба²⁸; штавише, обе дијатезе се међу собом допуњују ради партиципâ, медијалног *lotus* „који се окупао“ и интранзитивног *loturus* „који иде на купање“.²⁹ То је и узрок што прва од наших двеју формула, поздрав пре купања, може гласити двојако, *Bene lava* или *Bene lavare*³⁰, „Лепо се окупај“, с императивом у овој или оној дијатези. Друга формула, поздрав после купања, у облику *Salvum lotum* представља, рекли бисмо, вероватан случај конструкције свршеног партиципа уз (подразумевани) глагол *voluntatis*³¹: израз *salvum <te> lotum <cupio>* природно се сврстава с класичним примерима као *Cic. Q. fr. 3.7.3 domestica cura te levatum volo*. Алтернативна пак форма *Salvum lavisse* условљена је – још једном – двојношћу дијатезе. Све заједно узев, у примарном распореду имамо

(а) с медијалним *lavari*:

„Сретно купање“: *Bene lavare*

„На здравље купање“: *Salvum lotum*

(б) са интранзитивним *lavare*:

„Сретно купање“: *Bene lava*

„На здравље купање“: *Salvum lavisse*

24 „Part of the formulaic expression customarily used in regard to the baths: *salvum lotum te esse optamus*“ – Heffernan 2012, 359.

25 Хефернан је приписује Делгеру, али код овога је нема.

26 „*Salvum lotum* è un'ellissi per *salvum lotum te esse optamus* o una formula analoga, con *lotus* participio di *lavare* ... e *salvum* in funzione predicativa“ – Bastiaensen 1987, 449–450.

27 Hofmann/Szantyr 1965, 288.

28 Plt. Bacch. 105 eamus hinc intro ut laves; Cato Agr. 156.3 qui poturus erit, lavet calida.

29 Bastiaensen 1987, 444, ad *Pass. Perp.* 18.3.

30 Ако је судити по Раселовим епиграфским потврдама (в. горе, фусн.), и *Bene lava* и *Bene lavare* представљају уобичајене, вишеструко посведочене варијанте тог поздрава, док за *Bene laves* имамо само једно сведочанство.

31 Hofmann/Szantyr 1965, §193.

За овај други пар, савршену паралелу налазимо у формулама добрих жеља пре и после вечере, које гласе *Bene cena*, односно *Salvum cenasse*.³²

Симетрија и јасноћа тог малог формулаичног система могла се, међутим, и пореметити кроз реанализу постојећих форми и актуализацију нових. Пре свега, у формули *Bene lavare* глаголски облик се могао узимати не само како је првобитно мишљен, као императив медијалног *lavari*, већ и како се давао реинтерпретирати, као инфинитив непрелазног *lavare*³³ – при чему се ово друго наметало утолико пре што је могло изгледати да уз једну директну, императивну формулацију (*Bene lava*) на располагању стоји и једна дискретнија алтернатива, с инфинитивом по прилици зависним од предиката у елипси: *Bene <te> lavare <cupio>*. Може бити да је баш та реанализа формуле *Bene lavare* дала, с интрузијом непрелазног *lavare*, повода настанку алтернативног формулаичног пара (b) поред већ постојећег и уходаног (a). Ово би, наравно, подразумевало да је узус (a) старији од (b), а ми немамо хронолошких индикација у том смеру као ни у супротном. Налазимо се, дакле, пред једним могућним, али не и доказаним случајем реанализе са следственом актуализацијом.

Како год стајала та ствар, у формулама које припадају модалитету „на здравље“ – *Salvum lotum*, *Salvum lavisse*, па и *Salvum cenasse*, с домишљеним *<te cupio>* – кључни придев *salvus* постављен је предикативно, на начин који, опет, познајемо од преткласичног доба.³⁴ Уосталом, исте формуле су се могле домишљати и другачије, *<sit tibi salvum lavisse>* (одн. *cenasse*), с придевом у хипалаги³⁵ – што је даље могло да води чак до *<sit tibi> salvum lotum*, са *lotum* као *ad hoc* именицом сличном грчкој *λουτρόν* „купање“.³⁶ Но, што се тиче домишљених склопова уопште, треба бити начисто с тиме да вербално употпуњавање елиптичних исказа у стилу *добар дан <вам желим>* или *<остај у здрављу>* до *<нашег следеће>* виђења, чак и кад делује исправно и расветљујуће, ипак не излази из домена граматичке фикције. Елиптични искази не само што у своме контексту дају довољно смисла такви какви су (не би их иначе ни било), већ их њихова непотпуност чини утолико изражајнијима: у неку руку, елипса отвара простор за тихо ројење замисливих, али никад неустајливих допуна.³⁷

32 *Hermeneumata Stephani* 378.36–39 Goetz (= Dickey 2012, p. 201, 9b): *Bene tibi sit. Bene lava. Bene cena. Salvum cenasse*. – Καλῶς σοι γένοιτο. Καλῶς λούσαι. Εὖ δειπνεῖ. Εὖ δειπνεθέναι.

33 Инстанца АЕ 1925.46 (купатилски натпис, Mauretania Caes.) *bene lavare | salvum lavisse* као да и доиста сугерише формални паралелизам *lavare ~ lavisse*. – Питање је колики бисмо утицај у овом истом смеру смели да припишемо околности што се и у грчкој формули Καλῶς λούσαι глаголски облик може по себи узети не само као медијални императив већ и као активни инфинитив аориста. То је тако; међутим, грчки глагол λούω (за разлику од лат. *lavo*) у значењу „купати се“ узима доследно медијалне облике: λούομαι, ἐλουσάμην итд., те ће бити да у грчкој формули амбиваленције нема осим на папиру.

34 Код Теренција, на пример, бележе се јунктуре *salvus venio, salvus advenio, salvus adsum, salvus redeo, alqm salvum volo, alqm salvum video*, при чему глагол у инфинитиву перфекта долази махом у формули *te salvum (ad)venisse gaudeo*. Све ово према McGlynn 1963–1967, s.v. *salvus*; места су *Hea. 407, Ph. 255, 576, 610, Hec. 353*; — *Eun. 976, Ph. 286, Hec. 457, Ad. 80*; — *Hea. 160*; — *Hea. 150, Hec. 434*; — *Hea. 941, Hec. 259, 464*; — *Ph. 482*.

35 То јест, уместо да окупаник буде *salvus*, сад би *salvum* било сáмо купање; за хипалагу упор. Bađić 2012, 137, с примерима *odlučne riječi, nervozna reakcija, ljubomorne scene*.

36 То јест, да се изразимо језиком познатолатинских писаца, *salvum lotum* би се схватало као *salvum lavacrum*.

37 Упор. Bađić 2012, 92: „Stilogenost ellipse obrnuto је пропорционална њеној претпостављивости“ – тј. њеној вербалној употпуњивости. — Питање је, напослетку, да ли су се формуле *Salvum lavisse* и *Salvum cenasse* могле реанализирати и као случајеви поимениченог инфинитива праћеног придевским атрибутом. У латинском, супстантивизација инфинитива, која важи за неформалну

Литература

- AE = *L'Année épigraphique*.
- Amat, J. (1996): *Passion de Perpétue et de Félicité. Suivi des Actes*. Introduction, texte critique, traduction, commentaire et index par J. A., Paris.
- Bagić, K. (2012): *Rječnik stilskih figura*. Zagreb.
- Bastiaensen, A. A. R. (ed.) (1987): *Atti e passioni dei martiri*. Milano.
- Bonini, A., Gregori, G. L. (2005): „Per una (ri)edizione del mosaico bresciano di via Gasparo da Salò“. *Archeologia Classica* 56, 351–372.
- Boucherie, A. (1868): „Le palimpseste de Montpellier“. *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque nationale et autres bibliothèques* 23.2, 245–275.
- Bremmer, J. N., Formisano, M. (2010): „Perpetua's Passions: A Brief Introduction“. *y: Perpetua's Passions: Multidisciplinary Approaches to the Passio Perpetuae et Felicitatis*, Oxford.
- CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*.
- Dickey, E. (2012): *The Colloquia of the Hermeneumata Pseudodositheana*, vol. I: *Colloquia Monacensia-Einsidlensia, Leidense-Stephani, and Stephani* (Cambridge Classical Texts and Commentaries, 49), Cambridge.
- Dionisotti, A. C. (1982), „From Ausonius' Schooldays? A Schoolbook and Its Relatives“. *JRS* 72, 83–125.
- Dölger, F. J. (1926): „Gladiatorenblut und Märtyrerblut. Eine Szene der Passio Perpetuae in kultur- und religionsgeschichtlicher Beleuchtung“. *y: F. Saxl (ed.), Vorträge der Bibliothek Warburg*, vol. 4 (1923–24), Leipzig & Berlin, 196–214.
- Dunbabin, K. M. D. (1989): „*Baiarum grata voluptas*: Pleasures and Dangers of the Baths“. *Papers of the British School at Rome* 57, 6–46 (+ Plates III–XV).
- Gloss. Goetz 3 = G. Goetz (ed.), *Corpus glossariorum Latinorum*, vol. 3: *Hermeneumata Pseudodositheana*, Lipsiae 1892.
- Heffernan, T. J. (2012): *The Passion of Perpetua and Felicity*. Oxford.
- Hofmann, J. B. / Szantyr, A. (1965): *Lateinische Syntax und Stilistik* (Handbuch der Altertumswissenschaft 2.2.2), München.
- IRT = J. M. Reynolds, J. B. Ward-Perkins, *The Inscriptions of Roman Tripolitania*, Rome 1952. [За издање онлајн в. inslib.kcl.ac.uk/irt2009]
- Kühner, R. / Stegmann, C., *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Zweiter Teil: Satzlehre*, 2 књиге, ⁵Darmstadt 1976.

језичку црту док, међутим, обележава и филозофски дискурс по грчким узорима, врши се у већини случајева с ослонцем на атрибут показног или присвојног смисла, био он заменички или придевски, конгруентан или генитиван: *sapere ipsum* (Cic. *Fin.* 3.44.4), *hoc non dolere* (2.18.17), *totum hoc philosophari* (1.1.6), *beate vivere vestrum* (2.86.6), *ipsum illud aemulari, obtractare* (асиндетон, Cic. *Tusc.* 4.46), *hujus vivere* („његов живог“ Sen. *Ep.* 101.13) *meum intelligere* („моја промућурност“, Petr. 52.3), *illud iners quidem, jucundum tamen nihil agere* (Plin. *Ep.* 8.9.1). Поименичени инфинитив без те врсте ослонца, мада познат почев од Plt. *Vac.* 158 *hic vereri perdidit* „он више нема стида“, јавља се неупоредиво ређе. Разуме се, са свим овим још смо далеко од учесталих поименичених инфинитива устаљених у средњолатинском узусу (*unum velle* „јединствена воља“, *super posse* „изнад могућности“ и сл.), а поготову од широке и разноврсне супстантивизације инфинитива својствене романском развоју. (О поимениченом инфинитиву практично Kühner/Stegmann 1976, 1.666; историјски Hofmann/Szantyr 1965, 343–344, и Stotz, HLSMA 4, IX §111.23, с библиографијом.)

- McGlynn, P. (1963–1967): *Lexicon Terentianum*, 2 књиге, Londini & Glasgae.
- Musurillo, H., *The Acts of the Christian Martyrs*. Oxford 1972.
- Russell, J. (1974): „Mosaic Inscriptions from the Palaestra at Anemurium“. *Anatolian Studies* 24, 95–102.
- Smothers, E. R. (1947): „Καλός in Exclamation“. *Traditio* 5, 1–57.
- Schmidt, A., *Drogen und Drogenhandel im Altertum*. Leipzig 1924.
- Stotz, HLSMA 4 = P. Stotz, *Handbuch der lateinischen Sprache des Mittelalters*, vol. 4: *Formenlehre, Syntax und Stilistik* (Handbuch der Altertumswissenschaft 2.5.4), München, 1998.
- Timpanaro, S. (1988): Cicerone, *Della divinazione*, a cura di S. T., Milano.

**SALVUM LOTUM.
THE MAKEUP AND SENSE OF A LATIN GREETING FORMULA**

The paper deals with a Latin greeting which appears in the scene of Satorius's martyrdom as related in *Pass. Perp. Fel.* 21. The author reminds that in this passage the formula serves a most unusual purpose as its inherent politeness is turned into harsh sarcasm. He then reviews occurrences of the formula in its typical use. Claiming that, in spite of the situational and functional equivalence of *salvum lotum* and καλῶς ἐλούσω, the Latin greeting is based on a palpably different idea than its Greek counterpart, he examines the position of *salvum lotum* within the scheme of greetings the ancients used before as well as after bathing, and discusses the logic that may underlie its elliptical form.